

הַחֶרֶשׁ הִיָּה לְפָם

מים ראשונים: לא, לא טעינו. לא החלפנו דל"ת בר"ש, ז"ן ביו"ד וכ"ף בב"ת ולא שיבשנו את הפסוק "החודש הזה לכם" (ראו ויקרא רבה יט ב על החלפת אותיות ב"ת בכ"ף, דל"ת בר"ש, ה"א בח"ת וכו' שמחריבה את העולם). זה קרה למישהו אחר, מהגדולים וחשובים שבין חז"ל, שעל דמותו ומעשיו נבקש להתמקד הפעם.

ילקוט שמעוני קהלת רמז תתקעג – הפרישה לנווה היפה¹

חמישה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו, וכשנפטר הלכו להם ליבנה.² והלך ר' אלעזר בן ערך אצל אשתו לדיומסי מקום שהמים יפים והנווה יפה.³ המתין להם כסבור שהם באים אצלו. לבסוף בקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו.⁴ אמרה ליה: מי צריך למי? אמר לה: הם צריכין לי. אמרה ליה: הפת והעכברים, מי דרכן ללכת אצל מי? הוי אומר עכברים אצל הפת!⁵ שמע לה וישב עד ששכח תלמודו. אחר ימים באו אצלו ושאלו לו: פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בלפתן? ולא היה יודע מהו לפתן.⁶ ויש אומרים קם לקרוא בתורה בפרשת החדש ואמר "הַחֶרֶשׁ הִיָּה לְפָם". צווחו ליה כולי עלמא. התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו. והיינו דתנן: "ר' אלעזר אומר: הוי גולה למקום תורה".⁷ ויש אומרים אליהו ז"ל החזיר לו תלמודו, לכך נאמר: "כי העושה יהולל חכם".⁸

¹ ילקוט שמעוני הוא כידוע מדרש מאוחר שמלקט (ילקוט) ממדרשים אחרים. למקורותיו של מדרש / סיפור זה ראו גמרא שבת קמז ע"ב (בדיון אם מותר לרוחוץ במי דיומסית בשבת), קהלת רבה ז ב על הפסוק: "כי העושה יהולל חכם", וכן באבות דרבי נתן נוסח א סוף פרק יד, נוסח ב פרק כט. בחרנו בנוסח הילקוט כי הוא משלב את כולם ו"ספרותי" יותר. אזכור הסיפור הטרגי שלהלן במקומות רבים מוכיח על כך שלא היה שום ניסיון להצניע או להסתיר אותו.

² גירסאות שונות יש בידינו על עזיבת ריב"ז את יבנה (והליכתו לברור חיל) ורבים טובים כבר דנו בכך. כאן וכן בקהלת רבה משמע שפרידת התלמידים והליכת ר' אלעזר בן ערך לאמאוס הייתה לאחר שר' יוחנן בן זכאי "נפטר" וקשה לדעת אם הכוונה לאחר שפרש מיבנה (ראו פיזור החכמים בגמרא סנהדרין לב ע"ב: "אחר ר' יוחנן בן זכאי לברור חיל, אר ר' אליעזר ללוד וכו'"), או שמא נפטר ממש.

³ ובנוסחאות אחרות "דיומסית" או "אמאוס" המכונה גם "חמתה" בשל תכונות מרפא שהיו במקום: "אסור לעמוד (בשבת) בקרקעיתו של דיומסית מפני שמתעמלת ומרפאת" (שבת קמז ע"ב). מעיינות אלה נמצאים היום בפארק קנדה. ויש דעה שר' אלעזר הלך לשם כי היה איש חולה שנזקק למעיינות אלה לשם ריפוי. ולא מצאנו מקור לדעה זו והמאיר עינינו יבורך.

⁴ ראו פירוש מהר"ץ חיות על מסכת תענית ז ע"א שמקשר את רצונו הראשון של ר' אלעזר ללכת אל חבריו עם הדרשה שם: "הוי כל צמא לכו למים! - אם תלמיד הגון הוא - לקראת צמא חתני מים, ואי לא - הוי כל צמא לכו למים". ופירוש רש"י שם: "אם תלמיד הגון מצוה לרב לילך אצלו". דווקא אם החשיב ר' אלעזר את עצמו לרב (ממשיכו של רבן יוחנן בן זכאי?), אדרבא חובתו היא ללכת ולהשקות מים את חבריו שוודאי תלמידים הגונים הם. מי הולך אל המים?

⁵ ובקהלת רבה "החמת והעכברים", חמת הוא כלי (נאד, שק עור) בו שמרו נזולים ("ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר" בראשית. כא יד) ואולי בתקופת המשנה שמרו בחמת גם פת ומיני אוכלים אחרים, כך ש"פת" ו"חמת" הם אותו הדבר. כך או כך, יש לחקור בסיבת יחסה המזלזל כל כך של אשתו של ר' אלעזר בן ערך לחבריו. מה היה בלבה עליהם? שלא התמנה לתפקיד ראוי? ראו בהשוואה את עצתה הדואגת של אשתו של ר' אלעזר בן עזריה כשהציעו לו להתמנות לנשיא (ברכות כח ע"א). וכבר הרחבנו בנושא נשים שנותנות עצות לבעליהם (ולגברים אחרים), בדברינו [נשים חכמות](#) (וחכמות פחות, וטובות, וטובות פחות) בפרשת קרח. ראו אולי כתמונה נגדית את דברינו [הנשים הממתינות](#) ששלחו את בעליהם ללמוד תורה במקום רחוק. ולא מצאנו עוד על אשצו של ר' אלעזר בן ערך במקורות מלבד בסיפור זה.

⁶ על מה בדיוק שאלו אותו כאן? והאם באמת נצרכו להלכה או שבאו לבקרו מחמת הנימוס ודברו בהלכה? מפרשי המדרש (ראו מדרש המבואר) פרשו שהנושא המדובר הוא בהלכות טומאה וטהרה ובשיעור זמן, הנמדד באכילת פרס של פת שנתנוה בלפתן, לעניין שהייה בטומאת בית נגוע (נגעים פרק יג משנה ט). ואפשר שיש כאן עוד רעיון הקושר את ר' אלעזר בן ערך דווקא עם ענייני פת ולפתן (דברים הבאים עם הפת ופטורים מברכה). מעט הלכות נמסרו לנו בשם ר' אלעזר בן ערך, אחת מהן היא נטילת ידיים (חולין קו ע"א, ספרא מצורע פרשה ב), עד שאמרו "נטילת ידיים ... מאי מצוה? ... רבא אמר: מצוה לשמוע דברי ר' אלעזר בן ערך" (חולין שם). והנה כאן בענייני פת פשוטים לא יודע ר' אלעזר ולא כלום, כי שכח מהו לפתן! בכל מקרה, ברור שיש כאן גם תשובה אירונית למשל שאמרה אשתו של ר' אלעזר על הפת והעכברים ואולי גם משחק עם הכינוי "מרי חטיא" – בעל החיטים שראינו בגמרא הוריות לעיל ככינוי לסיני ור' אלעזר בן ערך הוא הדמות הנגדית של עוקר הרים וטוחן החיטים.

⁷ בנוסח שבידינו, האמירה המלאה היא: "הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחברך יקיימה בידך ואל בינתך אל תשען" (אבות פרק ד משנה יד) והיא מובאת בשם ר' נהוראי. וכבר עמדה על כך הגמרא במסכת שבת קמז ע"ב בסיכום הסיפור שם: "בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה. והיינו דתנן, רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחרך. שחברך יקיימה בידך, ואל בינתך אל תשען. תנא: לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו, ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו רבי נהוראי - שמנהיר עיני חכמים בהלכה". וכן הוא בעירובין יג ע"ב. ואם אכן ר' אלעזר הוא שאומר אמרה זו, נשאל: אימתי? מן הסתם אחרי שחזר לתלמודו כהפקת לקח ממה שקרה לו ולאחר שאותם חברים שהוא ציפה שיבואו אחריו, התפללו עליו.

⁸ על חשיבות הלימוד עם החבורה ראינו כבר לעיל ועוד יש לנו ללמוד מהאמרה "או חברותא או מיתותא" הקשורה במותו של חוני המעגל (תענית כג ע"א) וכמו כן הסיפור על ר' אליעזר בן פדת שבא ללמוד תורה עם ר' יוחנן לאחר מות ריש לקיש (בבא מציעא פד ע"א). אבל שאלתנו היא מדוע דווקא טעות נוראה זו של אי יכולת לקרוא פסוק כהלכתו! ומדוע דווקא הפסוק "החודש הזה לכם"? האם רק בשל הדמיון הטיפוגרפי של אותיות שמתחלפות בקלות, דל"ת בר"ש, ז"ן ביו"ד וכ"ף בב"ת? האם יש כאן משהו מהותי יותר שקשור לפרשת החודש, לכה שנמסר לחכמים בקביעת לוח השנה? (ראו דברינו [החודש הזה לכם](#) בשבת החודש, [העמידו בימה – העבירו בימה](#) בראש השנה). או אולי יש כאן רמז לסכנה שיפי הטבע ופלאותיו, בתקופת ניסן, ישיבת את בית המדרש?

מסכת אבות פרק ב משנה ח – מכריע את כולם

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת.⁹ חמישה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן:¹⁰ רבי אליעזר בן הורקנוס - בור סיד שאינו מאבד טיפה.¹¹ רבי יהושע - אשרי יולדתו.¹² רבי יוסי - חסיד. רבי שמעון בן נתנאל - ירא חטא, ורבי אלעזר בן ערך - מעין המתגבר.¹³ הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם. אבא שאול אומר משמו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אלעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם.¹⁴

מסכת אבות פרק ב משנה ט – דבריו כוללים את דברי חבריו

אמר להם: צאו וראו איזו דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אלעזר אומר: עין טובה. רבי יהושע אומר: חבר טוב. רבי יוסי אומר: שכן טוב. רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם.¹⁵

אבות דרבי נתן נוסח א – עוד נוסח למה הלך ר' אלעזר בן ערך לדיומסי

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה: רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך... נכנס רבי יהושע ואמר לו: רצונך אומר דבר אחד לפניך... נכנס רבי יוסי וישב לפניו ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך... נכנס רבי שמעון ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך... נכנס רבי

בדומה למסכת אבות פרק ג משנה ז: "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו"? כך או כך, על הפסוק "כי העושה יהולל חכם" רבו המדרשים, משמות רבה על משה, דתן ואבירים ועד קהלת רבה על יורשיו של ר' יהודה הנשיא, וכבר הרחבנו במוטיב זה בדברינו [כי העושה יהולל חכם](#) בספר קהלת.

⁹ למי מכוון כאן ר' יוחנן בן זכאי ומה פירוש הביטוי "אל תחזיק טובה לעצמך"? לפי פירוש ברטנורא נראה שכלפי עצמו מכווין ר' יוחנן בן זכאי, עליו נאמר: "ולפי שהוא לא הניח לא מקרא ולא משנה הלכה ואגדה שלא למד [סוכה כח ע"א, בבא בתרא קלד ע"א] היה אומר כן". ראו הגמרות שם שמונות את תכונותיו וידענותו של ר' יוחנן בן זכאי "שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה (שעוד נראה בהמשך), דבר קטן - היות דאבי ורבי" (גמרא סוכה כח ע"א). אבל ממשפט השלילה "אל תחזיק טובה לעצמך וכו'", ברור שמחזיק טובה לעצמו יכול להיות גם שמחשיב את עצמו ושאינו מלמד אחרים. אפשר שר' יוחנן בן זכאי מכוון כאן כהנחיה לתלמידיו, כמשפט פתיחה לפני שהוא מונה את שבחיהם בהמשך המשנה - אולי הוא מכוון במיוחד למישהו מסוים שם שאכן החזיק טובה לעצמו, ואולי ליותר מאחד? האם ר' יוחנן חש כאן משהו? האם הוא עצמו נקי לגמרי בעניין זה?

¹⁰ ראו הנוסח במקבילה באבות דרבי נתן נוסח א פרק יד: "חמישה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכולן קרא להן שמות".

¹¹ ובמקבילה באבות דרבי נתן: "לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה, קנקן זפותה שמשמרת את יינה".

¹² על פשר תואר זה, ראו בדברינו [אשרי ילוד אשה - אשרי יולדתו](#) בפרשת בהעלותך.

¹³ שוב באבות דרבי נתן: "ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר: יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (משלי ה טז)". וכאן באנו לנושא מקביל של [לימוד תורה בחוץ](#). ראו הדף בנושא זה במיוחדים.

¹⁴ ר' אליעזר בן הורקנוס יודע מסיפור תנורו של עכנאי (בבא מציעא נט ע"א) שם מומחש היטב שכאשר מגיע רגע העימות והאמת, בו "כל חכמי ישראל בכף אחת" כנגד חכם אחד, אפילו שהוא יחיד ומיוחד, אפילו שהוא "מיוצא חלציו של משה" (ראו בדברינו [משה, ר' אליעזר ופרה אדומה](#) בפרשת פרה) - אין הוא מכריע את כולם. ואם הוא מחרה ומחזיק בדעתו ("אל תחזיק טובה לעצמך") לתוצאות יכולות להיות טרגיות. אחרי רבים, אחרי החבורה, להטות. עוד על ר' אליעזר בן הורקנוס ראו [דף מיוחד ומורחב](#) שהקדשנו לדמות מיוחדת זו בדפים המיוחדים. הפעם נדון בן ערך שהוא, לדברי אבא שאול המצטט את ריב"ז, אף גדול מר' אליעזר בן הורקנוס: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם". ראו הנוסח באבות דרבי נתן נוסח ב פרק כט: "אצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם". ושם, ובאבות דרבי נתן נוסח א פרק יד, המקבילות למשנה במסכת אבות שהבאנו, יש ביטויים ציוריים יותר: רבי שמעון - "ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר", ר' יהושע - "החוט המשולש", ר' אליעזר בן הורקנוס לא רק בור סיד שאינו מאבד טיפה אלא גם: "קנקן זפותה שמשמרת את יינה". ור' אלעזר בן ערך מתואר שם במילים: "נחל שוטף ומעין המתגבר שמימו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר: יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (משלי ה טז)". עוד שם בפרק יח: "למה היה רבי אלעזר דומה? לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו: שמן טוב יש עמך? פולייטין יש עמך? אפרסמון יש עמך? ומוצאין הכל עמו. כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא - אומר לו, במשנה - אומר לו, במדרש - אומר לו, בהלכות - אומר לו, באגדות - אומר לו. כיון שיצא מלפניו, הוא מלא טוב וברכה"

¹⁵ על איזה "לב" מדבר ר' אלעזר בן ערך? לב של רגשות ויחס אנושי ("לב יודע מרת נפשו", משלי יד ז), או לב של לימוד והבנה ("אף אתה קנה לך לב מבין", חגיגה ג ע"ב)? לב שיודע או לב ששומע? לב שרואה או לב שמדבר? (ראו המדרשים על הפסוק "דברתי אני עם לבי לאמר", קהלת רבה א טז, פסיקתא דרב כהנא טז). כך או כך, אמירה זו מסגירה את חיבתו היתרה של ר' יוחנן בן זכאי לר' אלעזר בן ערך והערכתו אליו כגדול תלמידיו. ולהלן נראה עוד בכיוון הזה. מנגד, גם חיבתו של ר' יוחנן בן זכאי לר' אליעזר בן הורקנוס שעזב את בית אביו העשיר וגלה ללמוד תורה בקשיים ומאמצים רבים הייתה גלויה וידועה (ראו תחילת פרקי דר' אליעזר וכן בראשית רבה מב א, בדברינו [ר' אליעזר בן הורקנוס](#) בדפים המיוחדים). ודווקא דרכם של שני תלמידים בולטים ואהובים אלה לא הייתה סוגה בשושנים, בפרט באופן השתלבותם עם שאר חכמי הדור, דור התלמידים המפואר שהעמיד ר' יוחנן בן זכאי ביבנה לאחר החורבן.

¹⁶ ולכולם מסרב רבי יוחנן בן זכאי.

אלעזר בן ערך, כיון שראהו אמר לשמשו טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו.. נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון... אף אתה רבי, היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליך תנחומין כשהחזרת פקדונך שלם... כשיצאו מלפניו, הוא אמר: אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אוהבים את התורה.¹⁷

מסכת הוריות דף יד עמוד א – סיני או עוקר הרים?

אמר רבי יוחנן: פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן. חד אמר: סיני עדיף, וחד אמר: עוקר הרים עדיף. רב יוסף - סיני, רבה - עוקר הרים, שלחו לתמן (לשם): איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר: הכל צריכין למרי חטיא.¹⁸

מסכת אבות פרק ו משנה א – תכונות משלימות חשובות

רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... נקרא ריע אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום משמח את הבריות. ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן. ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות... ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.¹⁹

מסכת אבות פרק א משנה יא – גלות למקום מים רעים

אבטליון אומר: חכמים הזהירו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל.²⁰

¹⁷ נחזור קצת אחורה למדרשים שמתארים את בחירת ר' אלעזר בן ערך ללכת לדמוסיה ולא ליבנה. מקור זה מקושר את הליכתו של ר' אלעזר בן ערך לדמוסיה לפטירת בנו (העשירי?) של רבן יוחנן בן זכאי. אך תחילה, ניסיונות התלמידים השונים לנחמ את רבי"ז שכשלו כולם, ורק ר' אלעזר בן ערך הצליח. ראו שוב הקטע בו ר' יוחנן רק רואה את ר' אלעזר בן ערך וכבר מתכוון ללכת לבית המרחץ היינו לקבל תנחומים ולהפסיק את האבל. האם הכבוד הגדול זה שעשה רבי יוחנן בן זכאי לר' אלעזר בן ערך גרם גם הוא לכן שיפרוש משאר החכמים ולצפות שהם בהכרח יבואו אחריו ויצטרכו לו? נראה שלא בכדי מחוברת ההליכה לדמוסיה עם הניחומים לר' יוחנן בן זכאי.

¹⁸ מי עדיף? זה שבקיא, יודע את המקורות על בורים, משמר וממשיך את בסיס הידע (סיני) או זה שחוקר, מחדש, מפלפל ויודע להסיק דבר מתוך דבר (עוקר הרים)? כבר זכינו להקדיש דף מיוחד בשם **סיני או עוקר הרים – סודרן או פילפל** לנושא זה בדפים המיוחדים והפעם נידרש לרעיון את מי למנות כראש הישיבה אחריו, את ר' אליעזר בן הורקנוס "בור סוד שאינו מאבד טיפה", היינו "הר סיני", או את ר' אלעזר בן ערך "מעין המתגבר" ו"עוקר הרים"? מאות שנים אחרי כן דור יבנה, שולחים אמוראי בבל לחכמי ארץ ישראל: את מי למנות בראש? את רב יוסף שהוא סיני או את רבה שהוא עוקר הרים? התשובה שהם מקבלים היא: סיני, שכן הוא "בעל החיטים". ואף להלכה פסקו הראשונים שסיני עדיף, ראו תוספות עירובין מ"א בהשוואה בין זוג חכמים נוסף, רב ששת ורב חסדא שהלכה כרב ששת שהיה עיוור וידע היטב את המשניות ולא כרב חסדא שידע לפלפל, אך ראשון לכולם היה צריך להיות, לכאורה, רבי"ז ששניים מגדולי תלמידיו מייצגים שתי תכונות קצה אלה והוא שותק. הוא יודע למנות תכונות חשובות אלה בדברי החכמה והמוסר שלו: "מכריע את כולם", "שבכלל דבריו דבריכם", אלא לא הופך זאת להוראת חיים לבית המדרש. למי שימלא את מקומו. האם בכך גזר את גורלם האישי – זה בתנורו של עכנאי וזה במנעמי אמאוס (ונוטל חלק עקיף בשניהם)? למה הוא שותק?

¹⁹ מעבר לוויכוח אם בור סיד (סיני) עדיף או שמא מעין המתגבר (עוקר הרים) עדיף, יש לזכור שמעין המתגבר עצמו איננה רק תכונה טבעית (בגנינים), אלא גם תכונה נרכשת שאדם זוכה לה אם הוא אכן לומד תורה לשמה ואם הוא משכיל לאזן אותה עם תכונות אחרות: צניעות, אורך רוח וכו'. ובהמשך המשנה בפרק ו אבות (משנה ו שם) אכן נמנות המעלות (התנאים) ללימוד תורה ובהן: "שמיעת האוזן... שכלות הלב, באימה, ביראה, בענוה... בדקדוק חברים ובפלפול התלמידים...". מעיין המתגבר לא יכול לעמוד בפני עצמו, מתגבר ועצום ככל שיהיה. בוודאי לא ברמת החבורה בה חכמי בית המדרש מחדדים זה את זה (בראשית רבה סט ב). ובעצם, מדוע לעסוק כל כך בדיון מי משניהם עדיף? למה שלא ישרו זה את זה? ראו פירוש ברטנורא על המשנה בה פתחנו: "מצאתי כתוב, דאבא שאול לא נחלק על תנא קמא ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי ושניהם אמת. דלענין הבקיות והזיכרון היה רבי אליעזר מכריע, ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע". מדוע באמת שלא ידורו תכונות אלה בכפיפה אחת? אם לא באותו אדם, אז בחבורת לומדים שמשלימים זה את זה (ראו שוב רבה ורב יוסף לעיל)? אך כל זה טוב ויפה כל עוד רבן יוחנן בן זכאי מנהיג את החבורה. האם חשב רבן יוחנן בן זכאי מי ינהיג את החבורה האליטיסטית הזו לאחר פרישתו/פטירתו? האם שתיתקו היא מכוונת: תכריעו אתם. תשלבנו את בור הסוד עם מעיין המתגבר ומה גם בדור בו התורה צריכה להתחדש!

²⁰ מספר דורות לפני ר' אלעזר בן ערך וחבריו, תלמידי רבן יוחנן בן זכאי בדור יבנה שלאחר החורבן, מזהיר אבטליון את החכמים לא לגלות "למקום מים הרעים". מסביר רש"י שם: "למקום אחר שאין שם תלמידים הגונים ותלמדו להם, וכשתחזרו למקומכם ישתו התלמידים הבאים אחריכם וילמדו מכם להתיר דבר של איסור ויבואו לידי חיוב מיתה". ורמב"ם מסביר שמדובר במקום של מינות "כאשר ארע לאנטיגנס איש שוכו עם צדוק וביתוס" (ראו תחילת הפרק שם ובאבות דרבי נתן על דברי אנטיגנוס: "הווי כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס"). רבי אליעזר גלה למקום "שהמים יפים והנוה יפה" ונהפכו המים שם לרעים. אבל לפחות לא נכשל בתלמידים רעים (שלא באו אליו) ולא חילל שם שמים. ומי הפך מים רעים לטובים? משה ואלישע. משה במי מרה, שמות טו כג-כה: "ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים ממרה כי מרים הם על פן קרא שמה מרה: ... ויצעק אל ה' וינחהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו". ואלישע במופת הראשון שעשה לאחר שנפרד ממנו אליהו, מלכים ב ב יט-כא: "ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב פאשר אנני ראו והמים רעים והארץ משפלת: ... ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר לה אמר ה' רפאתי למים האלה לא יהיה משם עוד מות ומשפלת". על שניהם, ראו שמות רבה נ ג פרשת ויקהל שמשם לומדים שמידותיו של הקב"ה הן "במה שהוא מכה הוא מרפא". ראו דברינו **כי אני ה' רופאך** בפרשת בשלח.

מסכת חגיגה דף יד עמוד ב – קשר למעשה מרכבה?

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך מתמר אחריו. אמר לו: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! ...²¹ מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה. עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שידוע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה²² ... אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצוך. ... והתניא: "רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלשה הרצאות הן: רבי יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, רבי עקיבא הרצה לפני רבי יהושע, חנניא בן חכניאי הרצה לפני רבי עקיבא". ואילו רבי אלעזר בן ערך לא קא חשיב? - דארצי וארצו קמיה - קחשיב, דארצי ולא ארצו קמיה - לא קא חשיב.²³

שמות רבה פרשה טו ב – הקשר למצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל (כעם)

"החודש הזה לכם" - אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון העולם, אימתי אתה עושה את המועדות? ... אמר להם: אני ואתם נסכים על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה. אמר להם הקב"ה לישראל: לשעבר היה בידי, שנאמר: "עשה ירח למועדים" (תהלים קד יט). אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם, ברשותכם הוא. אם אמרתם הן – הן. אם אמרתם לאו – לאו. מכל מקום יהא החודש הזה לכם. ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר את השנה, הריני משלים עמכם, לכך כתיב: "החודש הזה לכם".²⁴

שבת שלום

חודש טוב וברכה לאדם ולאילנות²⁵

מחלקי המים

מים אחרונים: ראו ספרי דברים פסקא קס שר' אלעזר בן ערך הוא זה שדורש "משנה התורה הזאת - שעתידיה התורה להשתכח" (להשתנות). האם גם זה קשור למעין המתגבר שבטוח שתמיד ניתן להחזיר את התורה בפלפול ועקירת הרים? ראו גמרא בבא מציעא פה ע"ב: "אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא ... אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפולי! - אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: ... בהדי דידי ... עבדי לתורה דלא תשתכח מישראל". ובהקשר זה ראו גם מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יב: "והיה כי יאמרו אליכם בניכם - בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה שסוף התורה עתידיה להשתכח. ויש אומרים בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה שהן עתידים לראות בנים ובני בנים להם". וזו כבר דרשה לקושיות הבנים בליל הסדר הבא עלינו לטובה. ראו הדף [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך.

²¹ בקשה זו של ר' אלעזר בן ערך לא עברה בקלות. ראו שם בקטעים שהשמטנו שהיה וויכוח ביניהם אם ר' אלעזר היה כבר ראוי לימוד מעשה מרכבה אם לאו. אך ר' אלעזר בן ערך מצליח כל כך עד ש"ירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה". הטבע כולו התעורר! חשוב לקרוא סיפור זה במקור במלואו.

²² ראו דברינו [מעשה מרכבה](#) בחג השבועות. האם קרבה מיוחדת (נוספת) זו שבין ריב"ז ור' אלעזר בן ערך היא שגרמה לו לחשוב שכל שאר התלמידים יבואו אליו ללמוד תורה?

²³ בסוף הסיפור (ולאחר סיפורי מרכבה נוספים) שואלת הגמרא מאמירה של ר' יוסי ברבי יהודה שמונה רק שלושה תלמידים שהרצו מעשה מרכבה לפני רבותיהם והתקבל הדבר בטוב (משום שהייתה "דעתם נקייה", כלשון המקבילה בירושלמי חגיגה), ואילו ר' אלעזר בן ערך לא נמנה עמיהם! תשובת הגמרא היא שר' אלעזר הרצה לפני רבן יוחנן בן זכאי, אבל לא הרצו לפניו, היינו לא העמיד תלמיד ראוי לדרוש במעשה מרכבה. שימו לב לשרשרת המסירה כאן: רבן יוחנן בן זכאי לר' יהושע (זה שבמשניות מסכת אבות פרק ב קצת נחבא אל הכלים), ממנו לר' עקיבא, וממנו לר' חנינא בן חכניאי (שבעצם גם לפניו לא הרצו, ראו בגמרא שם). האם לא מצא ר' אלעזר בן ערך תלמיד ראוי שירצה לפניו מעשה מרכבה, או שמא הדבר קשור בסופו הקשה של ר' אלעזר בן ערך שהיה גדול תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ופרש משאר חכמים עד ששכח את כל תורתו ומן הסתם גם לא העמיד תלמידים ראויים.

²⁴ "החודש הזה לכם". העברת הסמכות מהקב"ה לבני אדם, שכל כך בולטת בעניין קידוש החודש, היא לא ליחיד אלא לחבורה, לבית הדין: "ראוהו בית דין בלבד, יעמדו שנים ויעידו בפניהם ויאמרו מקודש מקודש. ראוהו שלשה והן בית דין, יעמדו השנים וישיבו מחבריהם אצל היחיד ויעידו בפניהם ויאמרו מקודש מקודש. שאין היחיד נאמן על ידי עצמו" (ראש השנה פרק ג משנה א). "אין קידוש החודש פחות מעשרה חברים" (ירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב). בדיני ממונות דן מומחה יחיד, אך לא בקידוש החודש (וכך גם בעיבור השנה כפי שהארנו לדון בדברינו [עיבור השנה](#) בפרשת פקודי). ומי לנו גדול כמשה שגם הוא צריך היה את אהרון לידו: "אין לך מומחה לרבים בישראל יותר ממשה רבינו, וקאמר ליה הקב"ה: עד דאיכא אהרן בהדך" (ראש השנה כה ע"ב). זאת ועוד, ר' אלעזר נכשל באותה פרשה זו שהיא גם מצווה ראשונה שנצטוו ישראל כציבור (ראו רש"י בתחילת ספר בראשית: "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל"). מי שהיה "מעין המתגבר", גדול החכמים, סמך על כוחו האישי וניתק מן החבורה נכשל דווקא בפרשה זו. המחדש הגדול הפך את החודש לחרש ובכך העיד על עצמו. שוב, מצאנו שמעין כך פירש מהרש"א על הגמרא בשבת קמז ע"ב (שהיא כנזכר לעיל אחד המקורות לסיפור על ר' אלעזר בן ערך) ואלה דבריו: "החודש הזה לכם כו'. כאן התחיל לפי שהיא מצווה ראשונה בתורה כמו שכתב רש"י: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם ואמר דאיעקב תלמודיה ואמר החרש היה לבם ... ונפל טעות זה בפיו לפי ענינו שנעשה לבו לב אבן וחרש מלהבין אחרי אשר היה לבו כמעין המתגבר בחיבורו לחכמים". ראו דברינו [רש"י הראשון על התורה](#) בפרשת בראשית.

²⁵ ראו דברינו [ימות ניסן](#).